

Dániában”, 35.), egy helyütt pedig nem összeillő kifejezéseket alkalmaz (egykori földrajz szakosként szemet szúrt az, hogy Rákosi „jó politikai szeizmográfja” nem földmozgásokat érzékelt, hanem „egyre dermesztőbb szeleket” – 63.). A távolságtartáshoz tartozik talán az is, hogy a szerző olyan kultúrtörténetileg ismert tényt sem említ meg, hogy könyve egyik fontos (ha nem is fő-)szereplője, Milutin Stevanović gyermekei közül ketten országos ismertségre tettek szert. (Sztevanovity Zorán és Dusán a magyar könnyűzene ikonikus alakjai közé kerültek.) Arra is kitérhetne, hogy mi a mai kornak szóló tanulság, hogy a jelen és a múlt szakadatlan párbeszéde e történetben számára miként mutatkozik meg.

Bár a szövegen érezhető, hogy sokan és többször átolvasták, de a nevek írásában időnként hibák és következetlenségek vannak. A szerző – véleményem szerint helyesen – a szerbhorvát latin betűs névalakokat használja, s az eredeti helyesírásra törekszik az albán neveknél is; tehát nem a nálunk elterjedt alakokat (Enver Hodzsa, Kocsi Dzodze stb.) használja, bár nem mindig következetesen. Időnként hiányoznak az ékezetek a cseh és a román nevekről. Problémásnak érzem azt is, hogy a bibliográfiában a szerző nem írja át a cirill betűs kötetek szerzőjének nevét és a könyv címét latinra, miközben a betűrendbe sorolás a magyar ábécé szabályait követi. A legnagyobb zavar viszont abból támad, amikor a cseh szerző, Ondřej Vojtěchovský neve megjelenik kétféle cirill átírásban (47. és 265.), ám néha a cirillből nem eredeti alakra „visszalatinosítva” is (17. és 264.).

A kötet fontos új ismeretekkel gazdagítja tudásunkat mind a magyar ötvenes évekről, mind a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéről, valamint a Tito-ellenes jugoszláv emigráció históriájáról egyaránt. Bízom benne, hogy a délszláv utódállamokban is jó visszhangja lesz. Az imponáló mennyiségű primer és szekunder források feltárása mellett az elemzés magas színvonala miatt is ajánlom minden érdeklődő számára. Az életrajzi vázlatok és a terjedelmes (tizenöt oldalas) angol rezümé tovább növelik a kötet hazai és nemzetközi felhasználhatóságát.

Bencsik Péter

Farkas Gyöngyi

LÁZADÓ FALVAK

Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961

(Korall Társadalomtörténeti Monográfiák)

Korall, Bp. 2016. 404 oldal

A szerző munkájában a „hosszú ötvenes évek” történetének kevésbé ismert és feldolgozott területére, a kollektivizálás elleni tüntetésekre hívja fel a figyelmet. A parasztság kollektív akcióit a szocialista korszakkal foglalkozó történeti irodalom többnyire csak az 1956-os forradalom vidéki eseményei kapcsán vizsgálta. A cím láttán az olvasóban akaratlanul is felmerül a kérdés: léteztek Magyarországon a kommunista diktatúra éveiben „lázadó falvak”? Voltak olyan települések, helyi közösségek, melyek a pártállammal való nyílt szembeszegülést választották? A történeti kutatómunka tanulsága szerint a diktatórikus hatalommal való nyílt szembeszállás ugyan nem volt jellemző a magyar társadalom egészére, még kevésbé a falvakban élőkre, ennek ellenére voltak olyan községek, melyek az ellenállásnak ezt az atipikus formáját választották. Ismert, hogy az említett időszakban az állam és a falvak között néma ütközetek sora zajlott, nyílt összeütközésre a két fél közötti aszimmetrikus viszonyok miatt

azonban ritkán került sor. A „csendes csatater” időnként mégis nyílt tüntetések színterévé vált. A szerző ezeknek a kevésbé közismert, 1951–1961 közé eső, kollektivizálás elleni tüntetéseknek a vizsgálatára vállalkozott azzal a céllal, hogy a demonstrációk elemzése révén a védekező paraszti lakosság viselkedésének egy kivételes formáját tárja fel.

A vizsgált tüntetések helyszíne egy-egy Szabolcs-Szatmár megyei falu volt. A szerző arra rekedett, hogy a kollektivizálás különböző szakaszainak lezajlott tüntetéseit mutassa be, tekintettel a hatalom ilyen irányú terveinek változására és a paraszti társadalom ellenállását meghatározó tényezők átalakulására. A monográfia öt nagy fejezetre oszlik: az első a kollektivizálás elleni védekezés egyéb formáit tárgyalja, a többi pedig az 1951–1961 közé eső tüntetések eseményeinek bemutatására és elemzésére vállalkozik oknyomozó történetírói precizitással. A történész a rendelkezésre álló források dekódolásával vizsgálja az 1951 márciusában Tyukod és Porcsalma községekben zajlott kollektivizálásellenes megmozdulásokat, az 1953 nyarán, a Nagy Imre-féle kormányprogram bejelentése után országszerte lezajlott tömeges demonstrációkat, az 1960 februárjában Nyírcsaholyban asszonyok által szervezett tüntetést, majd az 1961-ben Bökönyben zajló técszervezést megelőzni és megakadályozni szándékozó gazdák akcióját.

A kötetet 39 kép, korabeli dokumentumok és fényképek illusztrálják, köztük a nyomozati dossziékban bizonyítékként szereplő tüntetőkről készült felvételek. Az igényes kivitelezésű, 404 oldalas terjedelemben megjelent kemény borítójú kötet fedőlapján a tüntető nyírcsaholyi asszonyok fotója látható. A bevezető fejezet részletes áttekintést nyújt a kollektivizálással foglalkozó történeti irodalomról, hivatkozva a szocialista korszakkal foglalkozó nemzetközi kutatások eredményeire is. A kötet végén 18 oldalas forrás- és irodalomjegyzék található.

A monográfia azonban nemcsak a témaválasztás miatt novum, hanem a képviselt történetírói szemlélet és közelítésmód miatt is. A téma feldolgozása során a kutató abból indul ki, hogy a totalitárius rendszerek bármennyire szerették volna, nem tudták a társadalmat teljes mértékben uralni. Az alul levők nem az uralom passzív elszennvedői voltak, hanem olyan aktív cselekvők, akik szűk mozgástérben próbálták megőrizni viszonylagos függetlenségüket. Farkas Gyöngyi a téma feldolgozásához a mikrotörténet-írás szemléletét és módszertanát választja, kisléptékű, intenzív vizsgálat formájában. A tüntetések olyan közelről vizsgálható események, melyek alkalmasak a tüntetők – mint cselekvő egyének, csoportok – megfigyelésére, mozgásterük, kapcsolati rendszerük, viselkedésüket meghatározó képzeik feltérképezésére, valamint a helyi és a központi hatalom kölcsönhatásának, a társadalmi játszmák kereteinek feltárására. A mű az esettanulmányokban szereplő személyek karakterének, magatartásának vizsgálatával mentalitástörténeti adalékokkal szolgál a kommunista diktatúra eseményeinek megismeréséhez.

A kutatás elsődleges forrásai a megmozdulások rendőrségi kivizsgálása során keletkezett iratok, melyek a termelőszövetkezeti mozgalom elleni izgatás gyanúja alapján indított eljárások során keletkeztek, egyéb források szinte nincsenek. A párt és tanács szervek iratanyagában alig található rájuk utalást, valamint a helyi- és az országos sajtó sem adott hírt róluk, így a rendőrségi dokumentumoknak a felhasználása alapos forráskritikát kíván a történésztől. A kihallgatási jegyzőkönyvek, valamint az államvédelmi és rendőrtisztek jelentései csupán áttételesen valának a tényleges eseményekről, és elsősorban arról szólnak, hogy a hatalom képviselői politikai-ideológiai céljaiknak megfelelően hogyan próbáltak meg bűnügyet konstruálni a történetekből. Felvetődik a kérdés: alkalmasak-e ezek a források arra, hogy hiteles képet adjanak a falusi tüntetésekről? A történetíró, miután aprólékos munkával dekódolja az ÁVH-s nyomozók szövegeit, rátalálhat a valódi események nyomaira is, melyekből összeállíthatja az általa legvalószerűbbnek tartott történetet. Erre vállalkozik a szerző, a rendelkezésre álló források összevetésével, az ellentmondások felfedésével. Rávilágít a hatalom által alkalmazott manipulációs technikákra, keresve a konstruált történetek mögött rejlő valós eseményeket.

A források feltárását követően számos kérdés vetődött fel, melyek egyben elemzési szempontként szolgáltak. Miért jöttek létre a tüntetések? Milyen helyzetekben érezte azt a falusi

lakosság, hogy a rejtett ellenállás hétköznapi formái helyett nyíltan és közösen kell fellépnie a diktatórikus hatalommal szemben? Hogyan szervezték meg a község lakói vagy a termelészövetkezetek tiltakozó tagjai kollektív akcióikat? Milyen szerepe volt ebben a falusi közösségen belüli hagyományos kapcsolatoknak és a termelészövetkezetek által teremtett új munkaszervezeti és kommunikációs formáknak? Hogyan viselkedett a tüntető tömeg? Milyen formában adott hangot tiltakozásának, hogyan fogalmazta meg követeléseit? Miként reagáltak a regionális (megyei, járási) és a helyi hatalom képviselői a lakosság akcióira? Hogyan kriminalizálta az eseményeket a nyomozó és a büntető hatalom?

A monográfia első részében a történetész a tüntetéseket megelőző paraszti ellenállási formákat tekinti át országos vonatkozásban. Említi az illegális és rejtett védekezési módszereket, majd részletesen foglalkozik az agitációs kollektivizálási kampányok során alkalmazott paraszti ellenállási stratégiákkal, melyek kezdetben, általában nélkülözték a nyílt szembeszegülést. Külön fejezetben ismerteti a községek szimbolikus cselekedeteit, melyek többnyire a kollektivizálás végrehajtását nyomatékosító tévesz-községet jelző, falu határában elhelyezett táblák eltávolítására, a hatalom jelképeinek deszakralizálására irányultak. Az agitációs brigádok elvonulását, a kapituláció szimbolikus aktusát (az aláírás kikényszerítését) a parasztgazdaságok felszámolásának gyakorlati lépései követték. Amikor a paraszti ellenállás felerősödött, az ingóságok rejtegetése mellett nyílt és erőszakos megmozdulások is gyakrabban előfordultak. Farkas Gyöngyi fontos következtetése, hogy a tüntetések kialakulásában lényeges szerepe volt a mintakövetésnek, a más községekben zajlott tüntetések hírének. A lakosok mozgósítását nem egyszer a rendőrség erődemonstrációja idézte elő, amikor a fenyegetett társaik védelmére összegyűlt tömeg egyben a kollektivizálás ellen is tüntetett. Ugyanakkor nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy a kollektivizálás a falu legtöbb gazdálkodóját érintette, vagyis közös sorscapánságnak tekintették, és a közös érdek egységes fellépésre sarkallta őket.

A kötet második fejezete az 1951 telén szövetkezeti községgé szervezett Tyukod és Porcsalma községekben (Szabolcs-Szatmár megye) lezajlott tüntetésekkel foglalkozik. A két községben az agitátorok elvonulását követően a termelészövetkezeti csoportok tömegmegmozdulások kíséretében bomlásnak indultak. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a két falu termelészövetkezeti községgé alakítását nem lehet csupán a leigázás-alárendelés fogalompárral leírni. Fontos megállapítása, hogy a hatalom megyei, járási és helyi képviselői erőszakos fellépésük ellenére sem voltak képesek a gazdasági rendszer ellenállásának teljes felszámolására, vagyis a falvak képesek voltak egységesen, nyíltan kiállni érdekeik védelmében. Miért vállalták fel Tyukod és Porcsalma lakói az ellenállásnak ezt az akkoriban igen kockázatos formáját, és döntöttek a tüntetés mellett? A kutató írott források és visszaemlékezések segítségével rekonstruálja az egykori történéseket. Az alapos történetész oknyomozás során feltárulnak az események résztvevőinek motivációi, attitűdjei, cselekvésének mozgatórugói. Képet kaphatunk a hagyományos paraszti társadalom működésének dinamikájáról, önszerveződésre való képességéről, amit saját „autonómiájának” megvédésére léptetett életbe a kommunista hatalommal szemben. A kihallgatási jegyzőkönyvekben szereplő vallomások ütköztetésével tárulnak fel a valós események, melyeket tovább árnyal egy másik forrás csoport, a visszaemlékezések kritikai elemzése.

A harmadik fejezet az 1953 nyarán kirobbant tüntetésekről szól, amikor a Nagy Imre névhez köthető kormányprogram meghirdetését követően országos szinten megindult a téeszék és tszcsék felbomlása. A jelenség a legtöbb téesztagot (46 ezer fő) számláló Szabolcs-Szatmár megyében nagyon erőteljes volt. A szerző hat település: Aporliget, Nyírbátor, Nyírcsászári, Nyírvasvári, Biri és Barabás példáján keresztül vizsgálta a tömegmegmozdulások nyomozati anyagait. A megye más falvaiban is voltak hasonló megmozdulások, de azokkal kapcsolatban nem rendeltek el nyomozást. Csak találgatni lehet, hogy a megye egyes járásaiban miért léptek fel keményen a lakosság megmozdulásaival szemben, másol pedig miért nem? A tüntetések

körülményeit vizsgálva a kutató megállapítja, hogy az 1953-as megmozdulások egy fontos dologban eltértek a többi tüntetéstől: mivel meggyengült a kollektivizálást mindenáron erőltető központi akarat, vagyis a kilépni kívánó térsztagok azzal a meggyőződéssel szálltak szembe a helyi funkcionáriusokkal, hogy törekvéseik nem ellentétesek a központi hatalom elképzeléseivel.

A kötet negyedik fejezete egy mentalitástörténeti szempontból is fontos jelenségre, a nők történelmi szerepvállalására és a női magatartásminták átalakulására irányítja a figyelmet a hagyományos paraszti életforma felbomlásának időszakában. A nyírcsaholyi asszonytüntetés már a kollektivizálás későbbi időszakára esett, s az eset kapcsán több kérdés is felvetődik. Vajon egy mintakövető helyi akcióról volt szó, a közeli falvak tüntetéseiről szóló hírek hatására? A többi tüntetéstől eltérően Nyírcsaholyban miért csak az asszonyok tüntettek? A férfiak pedig miért nem csatlakoztak? Farkas Gyöngyi hipotézise, mely szerint a férfiak kihagyása, háttérben maradása nem véletlenszerű, hanem szándékos lépés lehetett, a források alapján igazolást nyer.

A kötet ötödik fejezetében tárgyalt, nagyállói járáshoz tartozó Bököny községben 1961 januárjában lezajlott tüntetés – időzítését tekintve eltért a korábbi demonstrációktól, mivel nem a kollektivizálás befejezése után, hanem már az agitációs brigádok megérkezése előtt elkezdtek szervezkedni. Vajon mivel magyarázható ez? A kutatói feltételezés szerint a falut fenyegető veszéllyel a bökönyiek is tisztában lehettek, és ez készítette őket védekezésre. Az eset tanulmányozása kapcsán a történész rámutat a helyi vezetés lavírozó magatartására, melynek során a bökönyi tanácselnök igyekezett megfelelni mind a hatalom, mind a helyi társadalom elvárásainak. Ugyanakkor vázolja azt is, hogy a kollektivizálás elszenvedői hogyan látták a körülöttük zajló eseményeket. Kétféle meggyőződés alakult ki a gazdák részéről: az egyik, hogy a kollektivizálás központi utasításra történik, a másik, hogy az csupán a helyi vezetők önkényes akciója.

A monográfia nem csupán történeti adatok, és tények feltárására szorítkozik, hanem lendületes stílusban plasztikus képet formál a falusi társadalom sorsfordító pillanatairól. A források interpretációja során a szerző az események dinamikáját a résztvevők motivációit, cselekvéseik és döntéseik lehetséges mozgatórugóit tartja szem előtt, illetve azt mutatja be, hogy az egyéni akciók hogyan változtak egyik pillanatról a másikra kollektív cselekvéssé. A monográfia a mikrotörténet felől közelítve nemcsak árnyalja a kollektivizálás eddig ismert történetét, hanem új történeti adalékokkal és tényekkel gazdagítja a történettudományt, valamint továbbgondolásra számos új kérdést és elemzési szempontot vet fel.

Nagy Netta

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bencsik Péter PhD, egyetemi adjunktus
SZTE BTK Történeti Intézet, Szeged

Csernus-Lukács Szilveszter PhD-hallgató
SZTE Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged

Deák Ágnes az MTA doktora, egyetemi tanár
SZTE BTK Történeti Intézet, Szeged

Kecskés D. Gusztáv PhD, tudományos főmunkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Konrád Miklós PhD, tudományos munkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Kránitz Péter Pál PhD-hallgató
PPKE Történettudományi Doktori Iskola, Budapest

Nagy Netta PhD, kulturális munkatárs
Kistelek Város Önkormányzata, Kistelek

Pálvölgyi Balázs PhD, egyetemi docens
SZE DFK Jegtörténeti Tanszék, Győr

Patakfalvi-Czirják Ágnes tudományos segédmunkatárs
MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest

Ress Imre kandidátus, ny. tudományos főmunkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Ritter György kutató, segédlevéltáros
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

Spannenberger Gabriella tudományos projekt munkatárs
Universität Leipzig, Fakultät für Geschichte, Kunst- und
Orientwissenschaften, Leipzig

Spannenberger Norbert PhD, egyetemi magántanár
Universität Leipzig, Fakultät für Geschichte, Kunst- und
Orientwissenschaften, Leipzig

Szilágyi Zsolt PhD, egyetemi adjunktus
DE BTK Történelmi Intézet, Debrecen

Tarafás Imre doktorjelölt
ELTE BTK Atelier Európai Társadalomtudományok és Historiográfia
Tanszék, Budapest

Zahorán Csaba PhD, tudományos munkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

HUNGARIAN MIGRATIONS

- Gabriella Spannenberger – Norbert Spannenberger*: The settlement of Germans in
18th-century Hungary: a convergence of political and/or economic processes?5
- Miklós Konrád*: The myth of Jewish immigration from Galicia 31
- Péter Pál Kránitz*: Armenian refugees from Constantinople to Budapest.
The limitations of humanitarian policy in the interwar period,
with a focus on South-Eastern Europe and Hungary 61
- Zsolt Szilágyi*: Internal migration in the post-Trianon Great Hungarian Plain
in the first third of the 20th century 85
- Balázs Pálvölgyi*: Mission impossible: the challenges of Hungarian migration policy
(1900–1924) 127
- Gusztáv Kecskés D.*: The Intergovernmental Committee for European Migration
(ICEM) and the Hungarian refugees of 1956145

ARTICLE

- Ágnes Deák*: An inquiry into official abuse against a royal county commissioner in 1863 171

CHRONICLE

- Imre Tarafás*: Historical scholarship remembered. Conference in memory of the 150th
anniversary of the Hungarian Historical Association 215

BOOK REVIEWS

- Jasna Turkalj – Damir Karbić (szerk.): A horvát–magyar együttélés történelmi
öröksége. A horvát–magyar együttélés fordulópontjai –
Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara (*Szilveszter Csernus-Lukács*) 221

<i>Varga Bálint</i> : Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarorszáján (<i>Ágnes Patakfalvi-Czirják – Csaba Zahorán</i>)	223
Reisz T. Csaba (s. a. r.): „Kedves Lajosom!” Csánki Dezső levelei Thallóczy Lajoshoz, 1879–1916 (<i>Imre Ress</i>)	226
Bank Barbara – Bognár Zalán – Tóth Gábor (szerk.): Magyarok szovjet fogságban. Történeti szemelvénygyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról (<i>György Ritter</i>)	229
<i>Vukman Péter</i> : Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen. Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980) (<i>Péter Bencsik</i>)	232
<i>Farkas Gyöngyi</i> : Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961 (<i>Netta Nagy</i>)	235
AUTHORS OF THIS ISSUE	239